

ABU ABDULLOH AL-QURTUBIYNING “AL-JOMI LI-AHKAMIL QUR’ON” ASARI HAQIDA

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Islomshunoslik fakulteti Dinshunoslik yo‘nalishi

2-bosqich talabasi **Omonova Ma’mura**

Tel nomer: +99888 715 19 03

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Imom Qurtubiyning “Al-Jomi li-ahkam al-Qur’on val-mubayyin li-ma tadamma min as-sunna va oyat al-furqon” asari va uning yozilish uslubi haqida so‘z boradi.*

***Kalit so‘zlar:** ahkom ilmi, “Tafsiri Qurtubiy”, Qur’onshunoslik, Islom ilmlari*

Abu Abdulloh Muhammad bin Ahmad bin Abu Bakr bin Farh Al-Ansoriy Al-Xazraji Al-Andalusiy Al-Qurtubiyning “Al-Jomi li-ahkam al-Qur’on val-mubayyin li-ma tadamma min as-sunna va oyat al-furqon” asari “Tafsir al-Qurtubiy” deb ham ataladi. Bu asar Qur’oning eng mashhur va nufuzli tafsirlaridan biri bo‘lib, 12 jilddan iborat. Bu tafsirda tafsir asosan ilohiyot olimi tarafdori bo‘lgan ash’ariy dunyoqarashi nuqtai nazaridan olib boriladi. Al-Qurtubiy uni ushbu tafsirni tuzishga undagan sabablar haqida gapirar ekan, shunday yozgan edi:

“Men tafsir ustida ishlay boshladimki, u o‘zimga saboq bo‘lsin, janoza kunim uchun xazina va vafotimdan keyin xayrli ish bo‘lsin”.

Al-Qurtubiy tafsiri haqida yuqorida zikr etilgan ilohiyot olimi Ibn Farhun shunday yozgan edi: “Bu eng yaxshi tafsirlardan biri va foydaliligi jihatidan eng ulug‘idir. Muallif undan turli qissalarni olib tashlab, Qur’oning huquqiy qoidalari

va undan dalillar kelib chiqishi, o'qish va grammatika yo'llari, shuningdek, bekor qilingan hukmlarni ko'rsatgan".

"Tafsir al-Qurtubiy" Qur'onning eng mashhur va nufuzli tafsirlaridan biridir. Asosan tafsir ash'ariy mavqelariga asoslanadi, lekin ba'zi masalalarda muallif ash'ariylik tamoyillaridan chetga chiqadi. Al-Qurtubiy o'z tafsirida turli faylasuf va mo'taziliylarni, "haddan tashqari" so'fiylarni va boshqa oqimlarni tanqid qiladi. Asar taniqli va keng e'tirof etilgan tafsir bo'lib, islom ilmiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu asar Qur'on tafsiriga puxta va keng qamrovli yondashuvi bilan ajralib turadi. Al-Qurtubiy Qur'on oyatlarini to'liq va ishonchli sharhlash uchun turli manbalardan, jumladan, tilshunoslik tahlili, tarixiy kontekst, hadislar, ilmiy ijmo va avvalgi olimlarning ta'limotlaridan foydalanadi.

"Tafsir al-Qurtubiy"ning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning Islomdagi turli mazhablardan ko'p nuqtai nazar va talqinlarni taqdim etishga urg'u berishidir. Al-Qurtubiy ko'pincha turli fikrlar va nuqtai nazarlarni o'rganadi, bu esa o'quvchilarga islom ilmi doirasidagi talqin an'analari haqida kengroq tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Tafsir Qur'onning ilohiy, huquqiy, axloqiy va ma'naviy jihatlarini o'z ichiga olgan keng mavzularni qamrab oladi. Al-Qurtubiyning mulohazali tafsirida oyatlar mazmuni, ularning hozirgi zamon muammolariga aloqadorligi va mo'minlar hayotidagi amaliy tatbiqlari chuqur o'rganiladi.

Muallif "Tafsir al-Qurtubiy" asarida Qur'onga chuqur hurmat ko'rsatib, uning tafsiriga tavoze va ehtirob bilan yondashadi. U Qur'on matni bilan ehtiyotkorlik va hurmat bilan shug'ullanish zarurligini ta'kidlab, o'quvchilarni uning chuqurligi va murakkabligini tushunishga undaydi, shu bilan birga uning chuqur xabarlarini tushunishga harakat qiladi.

"Tafsir al-Qurtubiy" o'zining ilmiy chuqurligi, ravshanligi va aqliy qat'iyligi bilan keng e'tirof etilgan. Uning ta'siri Islom olamidan tashqarida ham bor, chunki u butun dunyo bo'ylab Qur'onshunoslik va islom ilmlari sohasidagi olimlar va

tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan va ularga havola qilingan. "Tafsir al-Qurtubiy"ning doimiy dolzarbligi va ta'siri uning doimiy o'rganilishi va avlodlar o'rtasida e'tirof etilishidan dalolat beradi. Asar Qur'onni chuqurroq tushunishga intilayotgan talabalar, olimlar va keng kitobxonlar uchun bebaho manba bo'lib qolmoqda.

Imom Qurtubiy o'zlarining tafsirlarida ajoyib bir qissani keltiradilar:

Umar ibn Hattob roziyallohu anhuning zamonlarida bir a'robiy Madinai Munavvaraga keldi va odamlarga nido qilib: "Alloh taolo Muhammad ﷺ ga nozil qilgan narsadan kim menga o'qib beradi?", – dedi. Shunda bir kishi unga Baroat (Tavba) surasini o'qiy boshladi. "Albatta, Alloh va Uning Rasulining mushriklar bilan oralari ochiqdir" oyatiga kelganda, haligi kishi xato qilib, رَسُوْلُهُ (rosuluhu) so'zini رَسُوْلِيْهِ (rosulihi) deb o'qidi. Natijada oyatning ma'nosi buzilib, "Albatta, Allohning mushriklar va o'z Rasuli bilan orasi ochiqdir" bo'lib qoldi. Buni eshitgach a'robiy: "Allohning o'z Rasuli bilan orasi ochiqmi? Unday bo'lsa mening ham Allohning Rasuli bilan oram ochiq", – dedi. Bu gap tarqalib, xalifa Umar ibn Hattob roziyallohu anhuning qulog'igacha yetib bordi. Xalifa a'robiyni huzuriga chaqirib: – "Hoy a'robiy, shu gap rostmi? Allohning Rasuli bilan orani ochiq qildingmi?", – dedi. Shunda a'robiy xalifaga bo'lgan voqealarni aytib berdi. Buni eshitgach, Umar roziyallohu anhu unga oyatni to'g'rilab o'qib berdilar va lug'at ilmini bilmagan inson Qur'ondan ta'lim berishini ta'qiqladilar. So'ng Abul Asvad Duvaliyga arab tili qoidalarini tartibga solishni buyurgan edilar, shu tariqa Nahv faniga asos solindi¹.

"Tafsir al-Qurtubiy" asarining muqaddima qismidagi mavzulardan biri: **Ilm ahli uchun ogohlantirish.**

Bu to'g'risida Alloh taolo shunday marhamat qilinadi:

¹ Al-Qurtubiy, "Al-Jomi li-Ahkam al-Quron". –Kasablanka: Institutsional Ar-Risala. 2006. 3 jild. -322b

“Allohga ibodat qiling va Unga hech narsani shirk keltirmang” (Niso surasi 36-oyat).²

“Bas, kim Robbiga ro‘baro‘ kelishidan umid qilsa, yaxshi amal qilsin va Robbi ibodatiga birontani sherik qilmasin”. (Kahf surasi 110-oyat)³.

Imom Muslim Abu Hurayra roziyallohu anhudan Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamning quyidagi so‘zlarini rivoyat qiladi:

“Qiyomat kunida birinchi hukm qilinadigan kishi jangda halok bo‘lgan kishidir. Ular uni olib kelishadi, unga berilgan ne‘matlardan xabar berishadi, u esa ularni tan oladi.

- Ular bilan qanday munosabatda bo‘lding? - Alloh so‘raydi.

- Men o‘lgunimcha Sening noming bilan kurashdim.

- Yolg‘on gapiryapsan, Alloh aytadi. Sen haqingizda shunday deyishlari uchun jang qildingiz:

Keyin buyruq beriladi va u kishi yuzini pastga sudrab, olovga tashlanadi.

Diniy ilmlarni o‘rgangan, uni boshqalarga o‘rgatgan, Qur‘on o‘qigan kishi ham bo‘ladi. U keltiriladi va unga berilgan ne‘matlar haqida xabar beriladi. U ularni tan oladi.

- Ular bilan qanday munosabatda bo‘lding? - Alloh so‘raydi.

– Diniy ilmlarni o‘rgandim, boshqalarga ham o‘rgatdim, Sening noming bilan Qur‘on o‘qidim.

- Yolg‘on gapiryapsan, Alloh aytadi. Sen haqingizda: "Olim!" deyishlari uchun o‘qiding va ular sen haqingda: “U Qur‘on qorisi!” deyishlarini xohlading.

Keyin buyruq beriladi va u kishi yuzini pastga sudrab, olovga tashlanadi.

---

² Qur‘on karim: ma‘nolarining tarjima va tafsiri /Tarjima va tafsir muallifi: A.Mansur. -Toshkent: TIU, 2009 (Niso surasi 26-oyat)

³ Qur‘on karim: ma‘nolarining tarjima va tafsiri /Tarjima va tafsir muallifi: A.Mansur. -Toshkent: TIU, 2009 (Kahf surasi 110-oyat)

Alloh taolo unga katta boylik, har xil mol- mulk ato etgan inson ham bo'ladi. U keltiriladi va unga berilgan ne'matlari haqida xabardor qilinadi, u buni tan oladi.

- Ular bilan qanday munosabatda bo'lding? - Alloh so'raydi.

- Sening nomingizdan men foydalanmaydigan mablag'ni sarflashning hech qanday uzuri yo'q.

- Yolg'on gapiryapsan, Alloh aytadi. Sen haqingda: "U saxiydir!" deyishlari uchun shunday qilding.

Keyin buyruq beriladi va u kishi yuzini pastga sudrab, olovga tashlanadi.⁴

Doniy o'zining "Izoh" kitobida Usmon, Ibn Mas'ud va Ubay roziyallohu anhumdan rivoyat qiladi: "Payg'ambar sollallohu alayhi vasallam ularga o'nta oyat o'qib berdilar va ular buni bilmaguncha keyingi o'n oyatga o'tmadilar". Shuning uchun Qur'onni o'rganish va unga muvofiq harakat qilish bir vaqtning o'zida amalga oshirilishi kerak. Bu haqida yana Sulamiyning quyidagi so'zlari keltirilgan:

"Biz o'n oyatni yodlaganimizda, halol va harom, taqiq va amrlar haqida nimalar borligini bilmagunimizcha keyingi o'n oyatni o'rganmadik".

Molik "Muvatto" to'plamida Ibn Umar roziyallohu anhumoning "Baqara" surasini o'rganish uchun sakkiz yil sarflagani haqida xabar beradi⁵. Ahmad ibn Ali ibn Sobit "Molikdan rivoyat qilganlarning ismlari" kitobida Ibn Umarning Nofiydan quyidagi so'zlarini keltiradi: "Umar roziyallohu anhu Baqara surasini o'n ikki yil ichida o'rgangan. Ishini tugatib, tuyani so'ydi".

Abu Bakr Anbariy Ibn Mas'ud roziyallohu anhudan rivoyat qiladilar:

"Qur'on so'zlarini yodlash biz uchun qiyin edi, lekin ularga muvofiq harakat qilish biz uchun oson edi. Bizdan keyin Qur'onni yod olish oson va unga amal qilish qiyin bo'ladigan odamlar bo'ladi".

Mashhur olimlardan bo'lgan Xalaf ibn Hishom Bazzor aytdilar:

---

⁴ Al-Qurtubiy. "Al-Jomi li-Ahkam al-Quron". – London: Dar Al- Taqvo, 2003. -25b

⁵ Imom Molik. "Muvatto". Istanbul: 1994 yil.

“Menimcha, bizning qo‘limizdagi Qur‘on amaliyotdan mahrum bo‘lib chiqdi. Axir, Umarning “Baqara” surasini taxminan o‘n yil ichida o‘rganganini aytishadi. Shundan keyin u tuyani so‘ydi. Hozir ro‘paramda bir bola o‘tirib, Qur‘onning uchdan bir qismini bir harfini ham qoldirmay o‘qiydi. Menimcha, Qur‘on bizning qo‘limizda amaliy bo‘lib qoldi.”⁶

Payg‘ambar davrida Qur‘on odamlar xotirasida saqlanib qolgan. Odamlar Qur‘onni choyshab, teri, oq va yassi toshlar va hokazolarga qisman yozib qo‘yganlar. Abu Bakr roziyallohu anhu davrida Yamoma jangi bo‘lib, ko‘p sonli Qur‘on qorilari halok bo‘lgan. Bir kunda 700 ga yaqin shunday odam o‘ldirilgan. Ubay, Ibn Mas‘ud, Zayd roziyallohu anhum kabi Qur‘on imomlari vafot etishidan qo‘rqib, Umar roziyallohu anhu Abu Bakr roziyallohu anhuga Qur‘on matnini yig‘ishni taklif qiladi. Bu vazifa Zayd ibn Sobit roziyallohu anhu zimmasiga yuklangan bo‘lib, u ancha kuch sarflab, Qur‘on matnini bir joyga jamlagan, lekin suralarni tartib bilan tartibga solmagan.

Buxoriy Zayd ibn Sobit roziyallohu anhudan quyidagi voqeani rivoyat qilgan:

“Yamoma jangidagi qirg‘indan keyin Abu Bakr meni chaqirtirdi. U Umar bilan birga edilar. Abu Bakr aytdilar:

– Umar mening oldimga kelib: “Yamoma jangida ko‘p odamlar halok bo‘ldilar. Qanchadan- qancha Qur‘on qorilari boshqa joylarda o‘lib ketsa Qur‘onni kitob shakliga keltirmasangiz Qur‘on yo‘qolib qolishidan qo‘rqaman. Menimcha, biz Qur‘onni jamlashimiz kerak”: dedi.

"Payg‘ambar qilmagan narsani men qanday qila olaman?" – dedim. Shunda Umar roziyallohu anhu: “Allohga qasamki, mana shunda yaxshi bo‘ladi” dedi. Umar roziyallohu anhu esa buni tushunish uchun Alloh mening qalbimni ochmaguncha meni ishontirishdan to‘xtamadi. Men Umar roziyallohu anhunga

---

⁶ Al-Qurtubiy, “Al-Jomi li-Ahkam al-Quron”. –Kasablanka: Institutsional Ar-Risala. 2006. 3 jild. -52b

fikriga qo‘shilaman. Siz aqlli yigitsiz. Siz haqingizda hech qanday shubhamiz yo‘q. Alloh taoloning vahiysini Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallam huzurlarida yozib qo‘ydingiz. Shuning uchun birga Qur'on yig‘ish kerak. “Allohga qasamki! Agar u meni tog‘ni ko‘chirishga majbur qilganida edi, men uchun Qur'onni jamlashdek qiyin bo‘lmasdi” - men javob berdim.

Alloh taolo Abu Bakr va Umar roziyallohu anhumaning qalblarini ochgan narsaga mening qalbimni ochmagunicha, meni ishontirishda davom etdilar. Natijada men Qur'onni suyaklar, palma barglari va odamlar xotirasidan izlab, to‘plashni boshladim. Tavba surasidan ikkita oyat etishmayotgan edi, men ularni faqat Xuzayma Ansoriydan topdim: **“Sizlarga o‘zlaringizdan bir payg‘ambar keldi...”**⁷

Qur'onning jamlanishi natijasi bo‘lgan Qur'on nusxasi Alloh taolo uning jonini olguncha Abu Bakr roziyallohu anhuda, so‘ngra Alloh uning jonini olguncha Umar roziyallohu anhuda, so‘ngra Umarning qizi Hafsa roziyallohu anhoda qoldi.⁸

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tafsiir ilmiga kirish. Maxsudov D.R. -O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi. – Toshkent: “Qaqnus” nashriyoti, 2019.
2. Al-Qurtubiy. At-Tazkar fi Afdal al-Azkar: Bayrut, 1986 yil. -265b.
3. Al-Qurtubiy, “Al-Jomi li-Ahkam al-Quron”. – Kasablanka: Institutsional Ar-Risala. 2006. 3 jild
4. Kotib Chalabiy. “Kashfu az-zunun”. Bayrut: 1999 yil.
5. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 624 b.

---

⁷ Qur'oni karim: ma'nolarining tarjima va tafsiri /Tarjima va tafsir muallifi: A.Mansur. -Toshkent: TIU, 2009 (Tavba surasi)

⁸ Al-Qurtubiy, “Al-Jomi li-Ahkam al-Quron”. –Kasablanka: Institutsional Ar-Risala. 2006. 3 jild. -61b